

JYX

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Laine-Frigren, Tuomas

Title: Poliittista väkivaltaa potilaskertomuksissa

Year: 2020

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © 2020 Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Laine-Frigren, T. (2020). Poliittista väkivaltaa potilaskertomuksissa. *Idäntutkimus*, 27(2), 56-59.
<https://doi.org/10.33345/idantutkimus.99246>

Poliittista väkivaltaa potilaskertomuksissa

Ana Antić: **Therapeutic Fascism: Experiencing the Violence of the Nazi New Order.** Oxford: Oxford University Press 2017. ISBN 978-019-878-4586

Ana Antić on Balkanin alueen 1900-luvun historiaan ja varsinkin psykiatrian sosiaali- ja kulttuurihistoriaan erikoistunut Exeterin yliopiston tutkija. Hän kuuluu siihen yhä melko harvalukuiseen mutta iloisesti kasvavaan joukkoon tutkijoita, jotka ovat kiinnostuneet modernin psykiatrian ja mielenterveyden historiasta osana itäeurooppalaisten kansakuntien yhteiskunnallista, poliittista ja kulttuurista kehitystä tieteen metropolien marginaaleissa ja rajaseuduilla. Julkaisuisaan Antić on pureutunut erityisesti poliittisen väkivallan ja trauman teemoihin.

Vuonna 2016 Oxford University Pressin Modern European History -julkaisusarjassa ilmestynyt *Therapeutic Fascism* perustuu hänen Columbian Yliopistossa 2012 valmistuneeseen väitöskirjaansa. Palkittu teos tarjoaa tuoreen ja ravisuttavan näkökulman natsimiehityksen ajan (1941–1945) Jugoslavian poliittisen väkivallan syövyttämään historiaan yksilöiden kokemuksen kannalta tarkasteltuna. Teos käsittelee myös psykiatrisen kulttuurin muutosta ja kurkottaa tässä myös sodanjälkeiseen aikaan ja Jugoslavian valtiotalouden alkuvaiheisiin. Antić esittää, että miehityksen ja sisällissodan oloissa arkipäiväiseksi muodostunut väkivalta sekä sen seurauksena mielisairaaloihin ja muihin instituutioihin virrannut traumatisoituneiden sotilaiden ja siviilien joukko vaikutti ratkaisevasti psykiatrien mielisairauksia käsityksiin ja loi näin maaperää myös sosialismin ajan psykiatrialle.

Teoksen keskeinen anti perustuu 949 psykiatrisen potilaskertomuksen metodologisesti oivaltavaan ja siksi myös sosiaalishistoriallisesti merkittävään analyysiin. Kroatian ja Serbian keskeisten mielisairaaloitten arkistosta kerättyjen potilasaineistojen valossa Antić käsittelee väkivallan ja miehityksen psykologisia vaikutuksia sekä monimutkaisten poliittisten konfliktien ihmisissä aiheuttamia sisäisiä konflikteja. Samalla nämä aineistot avaavat uusia näkökulmia Jugoslavian alueen yhteiskuntahistoriaan sekä luokan, sukupuolen ja poliittisten identiteettien teemoihin.

Potilaskertomusten myötä tutkimuksen keskiössä ovat psykiatrien ja potilaiden kohtaamiset ja niiden kautta avautuva poikkeuksellisen kiinnostava näkymä ruohonjuuritason kohtaloihin. Potilaskertomukset sisältävät paitsi psykiatri-lääkärin potilasta koskevia kuvauksia ja diagnooseja myös aika ajoin potilaiden tai heidän läheistensä omia kuvauksia, kirjeitä ja erilaisia todistajanlausuntoja. Potilaiden näkökulman uuttaminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista, sillä potilaskertomuksia luonnehtii moninkertainen vallan epäsymmetria. Antić

käy ansiokasta dialogia potilaskertomusten problematiikkaa pohtineiden tutkijoiden kanssa (esim. Elizabeth Lunbeck, Svenja Goltermann) ja korostaa omassa työssään varsinkin potilaskertomusten *narratiivisia* elementtejä ja niiden *moniäänisyyttä*, vaatiihan potilaan kohtaaminen (esim. psykiatrinen haastattelu) jo lähtökohtaisesti jonkinasteista yhteistyötä ja neuvottelua. Näin potilaskertomukset eivät kerro vain lääkärin pyrkimyksistä diagnosoida irrationaalisina tai harhaisina näyttäytyviä potilaita, vaan niitä voidaan tulkita myös erilaisista lähtökohdista nousevien arvomaailmojen, maailmankuvien ja kokemusten yhteentörmäysten paikkoina.

Potilaskertomuksista välittyvien kohtaamisten valossa myös Antićin teesi psykiatrisen kulttuurin muutoksesta tulee kouriintuntuvaksi. Siinä missä maailmansotien välisenä aikana jugoslavalainen psykiatria rakentui lähes täysin mielisairauksien biologisia, perinnöllisiä ja myös rotuteoreettisia syitä korostavan ajattelun varaan, 1940-luvun väkivallan siivittämät kohtaamiset mielisairaaloissa vaikuttivat siten, että psykiatrinen teoria ja käytännöt muuttuivat hämmästyttävän nopeasti. Lääkärin ja potilaiden kokemusmaailmat kenties lähenivät toisiaan. Näin Jugoslavia oli toisen maailmansodan jälkeen ensimmäisenä itäeurooppalaisena maana kehittämässä psykoanalyttisesti ja sosiaalipsykiatrisesti orientoituneita terapiamuotoja.

Kirja on myös järkyttävä oppitunti miehityksen ja sisällissodan ajan ideologioihin, monimutkaisiin konflikteihin, ristiriitaisiin lojaliteetteihin ja nationalistisiin pyrkimyksiin Saksan kuolemansyleilyssä. Jugoslavian kuninkaallisen armeijan antauduttua huhtikuussa 1941 Balkanin alueelle syntyi monimutkainen miehitys- ja yhteistyöhallintojen poliittinen verkko. Unkarin armeija valtasi Serbian ja Kroatian pohjoisosat. Saksa miehitti tynkä-Serbian ja asetti sen johtoon Milan Nedićin johtaman nukkehallituksen sekä liitti itseensä Slovenian pohjoisosat. Bulgaria miehitti Makedonian sekä osia etelä- ja itä-Serbiasta, Italia osia Sloveniasta ja Dalmatian rannikosta sekä Adrian meren saaret. Suurin osa nyky-Kroatian alueesta sekä Bosnia-Herzegovina puolestaan alistettiin uuden Itsenäisen Kroatian Valtion (*Nezavisna Država Hrvatska*) alaisuuteen.

Saksan tuella Kroatian johtoon noussut fasistinen ja konservatiivinen Ustasha-liike ryhtyi nopeasti puhdistamaan aluettaan juutalaisista, serbeistä ja romaneista, uudistamaan instituutioita sekä vainoamaan poliittisia vastustajiaan. Kroatia oli myös kommunistijohtoisen vastarintaliikkeen keskus, ja vaikka Ante Pavelićin hallinnolla oli suhteellisen paljon liikkumatilaa verrattuna Jugoslavian muihin hajotettuihin tai alistettuihin alueisiin, sen sisäinen yhtenäisyys rapautui nopeasti. Serbian tilanne oli hyvin heikko. Maan johtoon nostetun Milan Nedićin unelmissa siinsi konservatiivinen, maatalousvaltainen ja patriarkaallinen Serbia, joka olisi aktiivinen toimija osana Saksan johtamaa 'Uutta Eurooppaa', mutta käytännössä maa oli

natsien kolonisoima. Antikommunistiset toimet alkoivat siellä välittömästi valloituksen jälkeen ja jo keväällä 1942 maan julistettiin olevan 'judenrein'. Sekä Kroatiassa että Serbiassa tilannetta monimutkaisti serbien nationalistiliike (četnikit), joka taisteli aluksi Wehrmachtia vastaan, mutta suuntasi pian aseensa kohti partisaaneja. Alueella käytiin siis myös brutaalia sisällissotaa.

Varsinkin kirjan kolmas, Kroatiaan keskittyvä luku käsittelee sitä, miten monimutkaiset ja äärimmäisen väkivaltaiset konfliktit kietoutuivat yhteen ihmisten yksityisten kiirastulien kanssa. Kun politiikka marssi läpi yhteiskunnan, pelko ja poliittisen mielivallan kokemus arkipäiväistyivät. Ustasha vaati aktiivista lojaalisuutta, mutta kykeni yhä huonommin suojaamaan kannattajiaan partisaanien hyökkäyksiltä. Poliittisen rikoksen käsitteen jatkuva laajeneminen vaikutti myös poliittisesti passiivisiin, kun sota pakotti olemaan lojaali, vainoamaan naapureita ja ottamaan kantaa. Potilaskertomuksissa tämä yksityisiinkin sfääreihin ulottunut poliittinen mielivalta näyttäytyi hyvin selvästi. Ne kertoivat myös syvästä hämmennyksestä: kylien ja pikkupaikkakuntien usein hyvin vähän koulutetut ja usein lukutaidottomatkin ihmiset harvoin ymmärsivät, mikä erotti ryhmät ja ideologiat toisistaan. Antićin mukaan näin oli usein myös Ustasha-vapaaehtoisten laita.

Antić tekee toimivia rinnastuksia väkivallan psykologisiin seurauksiin kolonialistissa konteksteissa. Psykiatri-aktivisti Franz Fanoniin ja toisaalta Richard Kellerin Algeria-tutkimuksiin viitaten hän osoittaa, miten poliittinen terrorismi tällaisissa ääriympäristöissä näyttäisi synnyttävän omanlaisiaan mentaalisen kärsimyksen muotoja, jotka liittyvät suoran väkivallan ja läheisten menettämiseen liittyvän kauhun ohella arvomaailmojen ja yleisen moraalin luhistumiseen. Mielenkiintoisesti hän tutkii psykologista osallisuutta terrorismiin myös siihen syyllistyneiden näkökulmasta: jopa psykoosin kaltaisia reaktioita näkyi potilaskertomusten perusteella myös Ustasha-hallintoa palvelleissa poliiseissa ja sotilaissa. Hyvin arvokas piirre kirjassa onkin pyrkimys inhimillistää kaikki väkivaltaan osalliset. On ravistelevaa lukea kuvaus siitä, miten 5000 siviilin tappamiseen osallistunut mies kertoo asiasta hallitsemattoman psykomotorisen agitaation tilassa lääkärilleen. Tematiikka tuo mieleen myös Christopher Browningin klassikotutkimuksen *Ordinary Men*, joka kuvasi Puolan alueella operoineen 101. reservipoliisipataljoonan osallisuutta holokaustissa sosiaalipsykologisesti ymmärtävällä otteella.

Kirja käsittelee myös poliittisesti latautuneita diagnooseja ja terapioiden avoimen poliittista käyttöä. Näitä teemoja tarkastellaan kahden mielenkiintoisen instituutin ja niissä harjoitetun psykiatrisen toiminnan kautta. *Smerderevska Palanka* oli Serbiassa perustettu nuorten kasvatus- ja koulutuslaitos, jossa kommunismin tautiin sairastuneita nuoria pyrittiin

parantamaan terapeuttisella otteella ja vallitsevan poliittis-sotilaallisen tilanteen valossa hämmäntävänkkin liberaalein keinoin. Instituutin perustamisen taustalla oli poliittinen tahto: osa Nedićin johtaman Serbian huippupoliitikoista katsoi, että nuorten keskuudessa suositaan lisänsäen kommunismin kitkemiksi ja 'kansallisen psyyken' oikeaan suuntaan johtamiseksi oli turvauttava psykologian ammattilaisiin. Laitoksen johtoon tuli Belgradin yliopistossa psykologiaa luvunut tiukka antikommunisti Milovan Popović, jonka menetit perustuivat autoritääriseen Freud-tulkintaan: olennaista oli rankaisemisen ja kovan kurin sijasta empatia (tai sen esittäminen) ja luottamuksen rakentaminen 'hairahtaneisiin' nuoriin.

Tulkinnat hairahduksen syistä olivat varsin mielenkiintoisia: Serbian traaginen tilanne miehitetynä kansana oli saanut usein myös läheistensä väkivaltaisen kuoleman kokeneet nuoret pois tolaltaan. Pehmeät menetit ja instituutin liberaali elämänrytmi, kuten vapaa liikkuminen, poikien ja tyttöjen asuminen samassa kerroksessa, teatteri- ja taidetoiminta ja kommunististen klassikkojen lukeminen herättivät umpikonservatiivissa vallanpitäjissä ja varsinkin saksalaisissa myös pahaa verta kuten koko kirjan pääotsikko 'Therapeutic Fascism' asian hyvin ilmaisee, juuri pehmeudessaan manipulatiivisen pedagogiikan päämääränä oli kuitenkin uuden nationalistisukupolven kasvattaminen tilanteessa, jossa Serbian visioitiin tulevaisuudessa olevan elinkelpoinen osa Saksan johtamaa Eurooppaa.

Belgradin lähistöllä sijainnut Kovinin sotilaspsykiatrisen instituutti puolestaan kehitti psykodynaamisiin lähestymistapoihin perustuvan hoito-ohjelman niin kutsutusta partisaanihysteriasta kärsiville sotilaille. Sodan jälkeen psykiatriset sairaalapaikat alkoivat täytyä voittoisan partisaaniarmeijan sotilasta. Ongelma oli sotapsykiatrisen näkökulmasta uudentyyppinen: toisin kuin monissa muissa maissa, sotaneuroosi ei ilmennyt haluna vetäytyä vaan lähinnä kouristavana taistelunhaluna ja sota-ajan taisteluja simuloivina aggressiivisina kohtauksina, jotka aiheuttivat pahoja häiriöitä sairaala-osastoilla ja iskivät usein erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa, kesken jutustelun, luennolla tai liikenteessä. Potilasaineistojen valossa ongelmaan liittyi myös pettymystä sodanjälkeisiin oloihin: nuoret veteraanit ajattelivat, että heidän uhrauksiaan ja saavutuksiaan ei ymmärretty. Vastaaviin emotionaalisiin ongelmiin on puna-armeijan sotilaiden osalta kiinnittänyt huomiota muun muassa Catherine Merridale.

Kommunistien näkökulmasta ongelma herätti huolta. Oli vaivaannuttavaa puhua julkisesti sankareina juhlittujen partisaanien neurooseista. Toisaalta tilanteeseen oli puututtava, sillä entisten sotilaiden sopeutumattomuus herätti vakavan kysymyksen siitä, olisivatko kenties liian nopeasti tärkeisiin aseisiin nostetut talonpojat ja työläiset todella kykeneviä sosialismin rakennuspuuhiin. Antič kiinnittää tarkkanäköisesti huomiota partisaanihysterian kantamiin moniin merkityksiin ja niiden yhteen kietoutumisiin. Hänen mukaansa diagnoosi antoi

korkeasti koulutettua keskiluokkaa edustaville psykiatreille mahdollisuuden esittää huolensa koskien hallitsematonta sosiaalista nousua. Myös vasemmistolaisten psykiatrien joukosta löytyi niitä, jotka epäilivät lukutaidottomien nuorten miesten kykyä kantaa vastuuta rauhanajan yhteiskunnassa. Yleisen psykodynaamisen tulkinnan mukaan partisaanihysterikot olivat sota-aikana joutuneet heille liian vastuullisiin tehtäviin ja kärsivät nyt syyllisyydestä, traumaista ja sisäisistä konflikteista.

Antić kirjoittaa pätevästi ja hänen päätelmänsä ovat hyvin uskottavia. Hän olisi voinut pohtia vielä enemmän ylijoukkojen yhteyksien ja tiedonsiirtojen merkitystä Jugoslavian psykiatrisen kulttuurin muutokselle. Nyt keskeinen teesi – eli massamittaisen poliittisen väkivallan vaikutus lääkäreiden tulkintoihin – sivuuttaa sen, että samaan aikaan myös muualla Euroopassa tapahtui vallitsevien psykiatristen teorioiden uudelleen arviointia. Antić syyllistyy paikoin myös lieviin ylitulkintoihin. Näin esimerkiksi tarkastellessaan kommunistinuorten (uudelleen)kasvatusta hän käsittelee instituutin psykoterapeuttista otetta isomman teesinsä mukaisesti laajemman *psykiatrisen* muutoksen ilmentymänä, vaikka tosi asiassa laitoksessa ei edes työskennellyt psykiatreja ja sen menetelmät ammensivat pääasiassa *psykologian* ja *kasvatustieteen* piiristä.

Lopuksi on syytä mainita, että Antić ei lainkaan käsittele tutkimuseettisiä kysymyksiä. Tämä on jopa hieman hämmentävää, semminkin kun Antić käyttää potilaista muutta mutkitta heidän oikeita nimiään (ja paikoin myös kuvia). Yli 900 potilaskertomuksessa esiintyvältä ihmiseltä tai heidän jälkeläisiltään on tuskin minkäänlaisia lupia kysytty? Samaan aikaan teos on arvokas osoitus siitä, miksi potilaiden historiallisen kokemuksen esiin nostaminen on tärkeää. Historiantutkimuksen näköalojen laajentamisen lisäksi sodan ja väkivallan yksilötason seurausten näkyväksi tekemistä voidaan pitää myös tutkimuseettisesti merkittävänä tekona. Antićin tapauksessa avoimuus toimii myös psykiatristen väärinkäytösten tehokkaana tähdentäjänä niissä monituisissa tapauksissa, joissa 1930–1940-lukujen psykiatria on tieteeseen vedoten sivuuttanut tosielämän väkivallan, valta- ja alistussuhteiden, sukupuolten välisen epätasa-arvon tai köyhyyden seurauksena koettuja kärsimyksiä.

Tuomas Laine-Frigren, FT
Tutkijatohtori
Jyväskylän yliopisto

